

Socijalni motivi i efekti regeneracije industrijskog nasleđa

Vladimir Mihajlov

Arhitektonski fakultet Univerziteta u Beogradu

Departman za urbanizam

mihajlovladimir@yahoo.com

vladimir.mihajlov@arh.bg.ac.rs

SAŽETAK U realizaciji svakog gradograditeljskog poduhvata eksternalije poprimaju političku, ekonomsku ili socijalnu konotaciju, ali ova poslednja ostavlja najdublje tragove u gradskom tkivu – neposrednom okruženju ljudi. Ovaj tekst prevashodno se bavi odgovorom na pitanje: kako urbana obnova može da utiče na rešavanje socijalnih problema u zajednici? Istraživanje je ovde fokusirano na utvrđivanje veza i zavisnosti između aktivnosti urbane regeneracije i unapređenja sigurnosti (bezbednosti) u okruženju. U okviru teorijsko – metodološkog pristupa urbane antropologije, kroz komparativna izučavanja u okviru dve studije slučaja, u radu se analiziraju potencijali napuštenih i devastiranih industrijskih kompleksa i njihove pogodnosti i uslovi za inkluziju marginalizovanih aktera u život zajednice. Ukoliko su ti akteri u većoj meri civilni (građani, društvene grupe različitih obeležja, a ne samo oni koji imaju vlast i moć), onda i upotreba gradskog prostora dobija nove determinante. Cilj istraživanja jeste nastojanje da se dokaže, preko primera dobre prakse, da aktivnost regeneracije industrijskog nasleđa odgovara principima ekonomskog i socijalnog održivog razvoja, odnosno da promenljivost sadržaja i namene objekata sledi iz potreba aktera i njihovog prava na grad.

Ključne reči: urbana regeneracija, efekti na socijalni razvoj, urbana antropologija, inkluzija, sigurnost.

Primljeno: ožujak 2009.

Pribvačeno: srpanj 2009.

1. Uvodno razmatranje – socijalni kontekst i efekti urbane regeneracije

U realizaciji svakog gradograditeljskog poduhvata, gde su efekti merljivi prostornim, ekološkim i ekonomskim indikatorima, manifestuje se i mnoštvo drugih

eksternalija,¹ koje se ne mogu neposredno iskazati merljivim jedinicama.² Te eksternalije mogu da imaju političku, ekonomsku ili socijalnu konotaciju, ali ova poslednja ostavlja najdublje tragove u gradskom tkivu – neposrednom okruženju ljudi. U ovom tekstu prevashodno ćemo pokušati da damo odgovor na sledeće pitanje: da li i kako graditeljski poduhvat može da utiče na rešavanje socijalnih problema u zajednici? Istraživanje je smešteno u kontekst urbane regeneracije³, a fokusirano je na utvrđivanje veza i zavisnosti izmedju aktivnosti urbane regeneracije i unapređenja sigurnosti (bezbednosti) u okruženju.

Odakle ideja za istraživanjem u ovom pravcu? Još je psiholog Erik Bern (Berne, 1957.) u osnovama psihoterapije ukazao na društveni, “gregarni” motiv koji pokreće čoveka – pripadnika određene lokalne zajednice: “Iz istorije je poznato da je kod osoba koje su ekskomunicirane odsustvo kontakata i čulnih draži imalo nesagledive posledice” (Berne, 1957.). Sa druge strane, Spic je otkrio da “deca koja jedan duži period prožive bez podrške neposredne okoline pokazuju znake nepovratnog propadanja i postaju nesposobna da adekvatno reaguju na društvene probleme [...]” (Spitz, 1945.; Harris, 1990.).

U delu “Uzroci delinkvencije”, Hirči (Hirchi, 1969.) je tvrdio da postoje četiri vrste veza koje spajaju ljude sa društvom, poštovanjem normi, i praksom poštovanja zakona. To su: vezanost, posvećenost, uključenost i verovanje. Kada su ovi elementi snažni, oni pomažu u održavanju društvene kontrole i ljudi tada nisu slobodni da krše pravila. Ako je suprotno, u društvu se javljaju delinkvencija i prestupništvo. Hirčijev pristup ukazuje da su upravo prestupnici ti pojedinci, čiji je nizak nivo samokontrole posledica neadekvatne socijalizacije u porodici i neposrednoj okolini (Gottfredson; Hirchi, 1990.).⁴

Kada se govori o socijalnim eksternim efektima koje proizvodi održiva arhitektura i urbanističko planiranje⁵, referentni autori smatraju (Rosenbaum, 1993.)

¹ Eksterni efekti podrazumevaju pojavu pozitivnih ili negativnih uticaja na pojedince, pokretanjem određene akcije, a da pritom pojedinci za njih ne plaćaju ili da nisu plaćeni (Stiglitz, 2004.:277).

² Pri istraživanju relativnih vrednosti – efekata, često se pribegava kvantifikaciji, odnosno pretvaranju posledica nemerljivih efekata u univerzalne jedinice – novac (tzv. *common unit*).

³ Urbana regeneracija (*urban regeneration* eng., *regeneration urbaine* fr.) predstavlja kompleksni proces parcijalne i globalne obnove relativno zapuštenog gradskog tkiva, koji, pored značenja u prostorno – fizičkom smislu, obuhvata ekonomski i socijalni aspekt. Pojam “urbana regeneracija” odnosi se na permanentno poboljšanje i preuređenje gradskih četvrti, u cilju očuvanja urbanog tkiva kroz njegovo prilagođavanje uslovima savremenog života. Urbana regeneracija se, kao društveni proces, već duže odvija u različitim društvima kao izraz pojedinačne, opšte, i konačno, političke volje, a posebno obeležava kraj XX veka, pa je kao relevantna utvrđena različitim strateškim dokumentima (AGENDA 21, BROWN AGENDA...).

⁴ Pomenuti nalazi su korespondentni sa savremenim teorijskim konceptima, kao što su socijalni kapital, društvena uključenost i sl. (Gidens, 2003.:223).

⁵ Održivost u opštem socijalnom kontekstu predstavlja proces dolaska do boljeg urbanog okruženja, kroz neprestano uravnotežavanje društvenih debalansa. Ovo podrazumeva

da su osnovni elementi ovakve realizacije samorazvoj zajednice, međuzavisnost aktera, legitimitet odluka i rešenja, kratka i efikasna realizacija, zastupljenost – diverzifikacija više socijalnih grupa, uključivanje lokalnog interesa u poduhvate/projekte.

Socijalni kontekst ideje o urbanoj regeneraciji i održivoj arhitekturi podrazumeva, između ostalog, i rešavanje potreba usamljenih i marginalizovanih grupa (penzionera i nezaposlenih), potreba za pripadnošću dece sa problemima u ponašanju socijalnoj grupi – “niši”, kao i socijalizaciju delinkvenata i njihovo uključivanje u lokalnu zajednicu. U odgovoru na to pitanje, pokazalo se da postojanje mesta u lokalnom okruženju, odnosno prostora ili objekata u kojima će se pomenute grupe okupljati, pogoduje stvaranju podsticajnih uslova za socijalizaciju marginalizovanih grupa. U ovoj mogućnosti se, iz više razloga koje ćemo navesti, prepoznaju potencijali napuštenih i devastiranih industrijskih kompleksa.

Budući da još uvek ne raspoložemo sa dovoljno istraživanja i drugih empirijskih potvrda, pretpostavka od koje polazimo jeste sledeća:

Na lokacijama na kojima su realizovani projekti regeneracije devastiranih industrijskih kompleksa imali u vidu i elemente socijalne integracije, došlo je do boljitaka sa aspekta sigurnosti u zajednici. Takva mesta u gradu postaju generatori lokalne zajednice i simboli održivosti grada.⁶

1.1. Problemsko-teorijski okvir socijalne održivosti urbane regeneracije

U radu se, u funkciji dokazivanja navedene teze, u generalnom smislu oslanjamo na teorijski pristup urbane antropologije (Al-Zubaidi, 2009.; Hannerz, 1980.), zato što je u okviru tog pristupa po prvi put razvijena tema i postavljeno pitanje marginalizovanih socijalnih grupa u gradskom okruženju. Pojam “urbana antropologija” definisan je 60-ih godina dvadesetog veka, kao jedan od naučnih pristupa u okviru antropologije i bazira se na premisi da su “sve kulture i grupacije deo modernog sveta i da kao takve, ne smeju formirati izolovane, samodovoljne entitete (grupe)” (Al-Zubaidi, 2009.; Hannerz, 1980.). Osnovna oblast izučavanja su “varijeteti kultura i socijalnih grupa u okviru nekog društva [...]”, kao i “kulturološki fenomeni u gradovima, bez obzira na njihovu veličinu, broj stanovnika, i grad kao deo svetskog sistema [...]”. Metodologija urbane antropologije je klasična, pristup je holistički, i često praktikuje komparativna izučavanja u okviru jednog ili više slučajeva, na lokalnom, regionalnom ili nacionalnom nivou. Urbana antropologija je,

---

smanjivanje gubitaka za socijalne grupe, kroz unapređenje javnih, odnosno zajedničkih urbanih prostora, sa ciljem okupljanja i suočavanja grupa i njihovih interesa, i konačno, postizanja konsenzusa.

⁶ Prema Ljubinku Pušiću, održivost grada je kao ustrojstvo delovanja otvoreno ka društvenom i socijalnom nivou, onom koji se odnosi na socijalno okruženje (Pušić, 2001.).

kao pristup, evoluirala iz rane urbane sociologije, krajem 19. veka⁷, ali i iz Čikaške, “ekološke” škole⁸.

Interakcionizam, kao reakcija i kritika empirizma Čikaške škole, svoja izučavanja fokusira na male grupacije u okviru grada (etničke i verske grupe) (Mead, 2003.), a fokus interesovanja je stavljen na transformacije urbanih struktura i time izazvane promene socijalnih struktura u gradu.

Konačno, urbana socijalna psihologija, posebno se bavi temom rezidencijalne sigurnosti u gradu, koja je uslovljena društveno-ekonomskim položajem pojedinaca (viši ekonomski i socijalni staleži doživljavaju grad kao tržnicu povoljnih lokacija i u skladu sa tim vrše transformaciju urbanih formi – beg iz slamizovanih delova grada u predgradje) (Pušić, 2001.). Uočava se trend prilagođavanja prostora grada isključivo jednoj grupi stanovništva (zaposleni), pa je sve veća tendencija projektovanja i planiranja grada bez tretiranja problema marginalizovanih članova zajednice. Zato Galbrajt sa ovim povezuje kriminalitet (Galbraith, 1985.), kao posledicu siromaštva ili odliku rasne ili verske pripadnosti (tj. tradicije). Galbrajtov pristup podrazumeva preuzimanje odgovornosti od strane pojedinaca za način na koji grad živi, podsticanje razvoja aktivnosti koje imaju više uticaja na okruženje, razmenu iskustava i ponuda, poštovanje posebnog kulturnog ekonomskog i fizičkog identiteta okruženja.

Kontekst ovog istraživanja, prema tome, podrazumeva drugačiji odnos između aktera na jednoj strani, i sadržaja i objekata u gradu, na drugoj. Promenljivost sadržaja i namene objekata sledi iz pozicije aktera odnosno njihovog prava na grad. Ukoliko su ti akteri u većoj meri civilni (građani, društvene grupe različitih obeležja, a ne samo oni koji imaju vlast i moć), onda će i upotreba gradskog prostora dobiti nove determinante.

Zaključujemo, dakle, da se od grada koji može uspešno da funkcioniše u današnjim otežanim i neizvesnim društvenim uslovima, očekuje akcenat na promenljivim sadržajima i objektima, odnosno na namenama koje su fleksibilne. Takođe, u vezi sa ovim stavom, podrazumeva se i drugačije pozicioniranje aktera, u pogledu njihovog učešća u odlučivanju u poslovima zajednice.

---

⁷ Istraživanja E. Dirkema (Durkheim, 1897.) pod nazivom “Samoubistvo – istraživanja na koji način izolacija pojedinca u okviru društvene grupe dovodi do samoubistva”, zatim L. Virtha (Wirth, 1938.) “Urbanizam kao način života”, gde se posmatra uticaj socijalnih grupa na život u gradu, te Redfilda (Redfield, 1930.) koji suprotstavlja grad i selo i ukazuje na krucijalne razlike između “velikih gradskih” i “malih seoskih tradicija”.

⁸ Fokus na izučavanju stanovništva, društvenih grupa i socijalnih grupa bez determinisanja “života u gradu”, odnosno gradovi definisani kao ekosistemi kojima je potrebna energija da bi održali sistem i izbegli entropiju, u tom smislu su i teritorijalno podeljeni na svoja “prirodna staništa” – slamove, susedstva i sl. (Kemper, 2006.; Čaldarović, 1985.).

1.2. **Praksa: zašto regeneracija industrijskog nasleđa povoljno utiče na sigurnost u zajednici?**

Arhitekta sir Ričard Rodžers je, krećući se dugo godina u graditeljskoj praksi Engleske, primetio: "Izgradnja novih prostora u gradu morala bi se, koliko je god to moguće, izvoditi na za to već pripremljenom zemljištu, a ne na zelenim površinama. Ukazao bih na to da je 2002. godine u Velikoj Britaniji bilo 1,3 miliona praznih stambenih i poslovnih zgrada." (Gidens, 2003.:596). Evidentno je da napušteni industrijski kompleksi, ako su u blizini stambenih zona u gradu, posle dužeg vremena postaju i ostaju deo identiteta mesta. Identitet je u ovom smislu "stepen do koga neko može da prepozna ili da se seti mesta kao osobenog u odnosu na druga mesta – mesta koje poseduje jasan ili jedinstven, ili bar poseban karakter." (Lynch, 1981.:131).

Dalje, *javni interes* (kao pretpostavljeni konsenzus različitih socijalnih grupa) u našem slučaju jeste težnja stanovništva da zaštiti postojeću sliku mesta i odbrani identitet okruženja, jer proces usvajanja slike traje desetinama godina, a u nekim slučajevima i više od jednog veka. Fabrički dimnjaci, kao relikti nekadašnje proizvodnje ili transporta, sada služe kao dominante – reperi po kojima se lokalno stanovništvo orijentiše i kao svojevrsna težišta zajednica. Iz ovoga proističe da je identitet kompleksa – predmeta regeneracije, neretko tesno povezan sa ličnim identitetom.

Ključna činjenica je i da su napušteni industrijski kompleksi uglavnom prepoznati kao javno dobro, što znači "da nema potencijalnog rivaliteta u njegovoj potrošnji, a i praktično je nemoguće isključiti bilo kog potrošača iz uživanja jedinice koja se smatra javnim dobrom", što je dobar preduslov za zastupljenost više socijalnih grupa (Samuelson, 1970.). Mnogi autori kao izvornu definiciju fenomena javnog dobra u ekonomskom smislu uzimaju ovu definiciju ekonomiste Pola Samuelsona, dobitnika Nobelove nagrade iz oblasti ekonomije.

Lokacije napuštenih industrijskih objekata obično se nalaze na obodima centralnih zona gradova, te su podesne za projekte koji za posledicu imaju značajne socijalne efekte, ili se realizuju metodom participacije lokalnog građanstva i društvenih grupa, zbog odlične povezanosti sa svim delovima grada, kao i zbog već postojećih infrastrukturnih priključaka – struje, vode, telefona, (što daje mogućnost brze realizacije projekta). U većini gradova prva pribežišta za emigrante su stara napuštena radnička naselja i industrijski kompleksi. Čak su na stotine skladišta pretvarana u crkve (Sigurd Grava, 1997., prema Pušić, 2001.).

1.2.1. *Primer iz prakse – Metelkova Mesto, Ljubljana*

Preduslovi za prenamenu i korišćenje devastiranih industrijskih kompleksa u sferi prakse zaslužuju malo temeljniju eksplikaciju, kroz primer. Analiziraćemo u tu svrhu primer revitalizacije Metelkove mesto u Ljubljani. Ovaj primer je podesan,

budući da je Slovenija nedavno prošla kroz proces tranzicije, a tamošnje prilike su, upoređujući ih sa prilikama u Zapadnoj Evropi, mnogo sličnije situaciji u Srbiji.

Kompleks objekata nazvan “Metelkova Mesto”, u Metelkovoju ulici u Ljubljani, pod uličnim brojem 8, građen je od 1888. do 1911. godine. Od 1944. do 1990. godine u njemu se nalazila kasarna, do ratnih sukoba u bivšoj SFRJ, kada jugoslovenska vojska napušta kompleks. Istodobno, u Sloveniji su poseban status počele da dobijaju kategorije društvenih pojava kao što je alternativna kultura (u cilju proklamacije nacije)⁹, pa se upravo tu ukazala potreba za reaktivacijom napuštenih objekata. Studentski kulturni centar je zato u cilju regeneracije kompleksa okupio oko 200 manjih investitora/donatora. Metelkova je uz izvesne teškoće (neslaganje lokalnih vlasti sa novoplaniranom namenom) počela sa radom 22. 12. 1990. godine.

Slike 1. i 2.

Položaj kompleksa u gradu i veza sa glavnim putnim pravcima¹⁰

Na parceli postoji desetak telefonskih priključaka, vodovodna, kanalizaciona i elektroenergetska mreža, kao i više izvora ulične rasvete.

Na ukupnom zatvorenom prostoru kojim raspolaže Metelkova (oko 5.500 m²), na lokaciji od 5 ha su, prema zamisli arhitekta Gorazda Grelera (Gorazd Gröeler), predviđene sledeće aktivnosti¹¹: pozorišna sala (Teatar Gromki), 4 kafe – bara, biblioteka – 20 m², umetnička galerija i radionica – 100 m², 3 studija za muzičke probe, teatar sala – 130 m², studio za tonsko snimanje – 51 m², 2 koncertne sale, 17 kabineta/studija za umetnike.

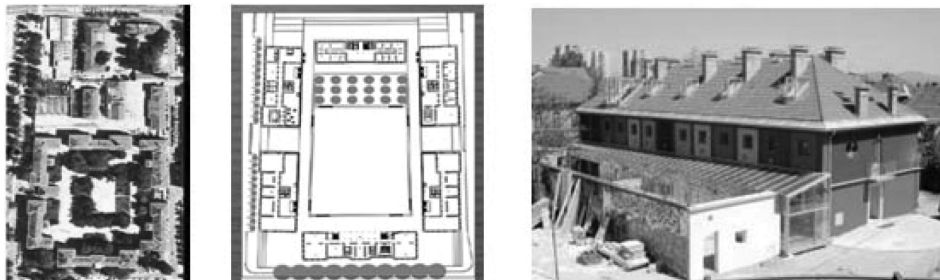
⁹ Alternativna kultura je sedamdesetih i osamdesetih godina XX veka bila usmerena na jačanje civilnog društva i protest protiv autoritarnih formi i autoritarne političke kulture, a tek potom je instrumentalizovana za nacionalno utemeljene motive.

¹⁰ <http://www.euroave.com/maps/00mapx.php?xcity=ljubljana>, dana 17. 2. 2009.

¹¹ http://www.artfactories.net/uk.article.php?id_article=40, 16. 2. 2009.

Slike 3., 4. i 5.

Ortofoto snimak, osnova i izgled rekonstruisane kasarne danas¹²

Šest simetrično pozicioniranih objekata formiraju veliki centralni prostor – trg, na kome se dešavaju razne projekcije, umetničke instalacije.

U prostoru Metelkove danas, dešavaju se razni tipovi radionica¹³ (umetničke – kovanje gvožđe, restauracija keramike, vajarstvo, slikanje i dr.). Ovde se realizuju različiti projekti lokalne zajednice (godišnjice, festivali, lokalna štampa i radio), KUD “Anarhiv”, “Channel Zero”, plesni studiji, bioskop i aktivnosti udruženja građana “Tiffany” i “Monokl”.

Slika 6.

Manifest kula– simbol centra Metelkova

Slika 7.

Pozorišna predstava u Centru¹⁴

U okruženju ne postoji slična ponuda aktivnosti za lokalnu zajednicu, u odnosu na ponudu u kompleksu Metelkove. Procentualna zastupljenost aktivnosti u četvrti je sledeća: stanovanje 60%, trgovina 10%, servisne usluge i infrastruktura 30%.

¹² Isto kao prethodno.

¹³ http://www.artfactories.net/uk.article.php3?id_article=40, 16. 2. 2009.

¹⁴ Isto kao prethodno.

Slike 8. i 9.
Prikaz postojeće namene površina u okruženju¹⁵

Ekonomski aspekt regeneracije Metelkove

Prema proračunu, početna investicija (uključujući kupovinu objekata i parcela, rekonstrukciju i nadoknade za priključke) je 9.491.000 €¹⁶, a okvirni prihodi od rada kompleksa su 792.000 € godišnje. Okvirni period vraćanja investicije je 14 godina, pa se ukazala potreba da se udruže sredstva lokalne zajednice i države i da se napravi *joint-venture* aranžman (*private-public-partnership*). Slovenačko Ministarstvo za obrazovanje i sport finansijski je podržalo projekat sa 39% sredstava, Soroš fondacija čak sa 56%, a lokalni sponzori sa 5% sredstava.¹⁷

Sigurnost za zajednicu

Uvidom u podatke Statističkog zavoda Republike Slovenije¹⁸ može se posmatrati kretanje stope kriminala u okruženju od 1991. godine, od kada se počelo sa realizacijom projekta urbane reciklaže centra Metelkova Mesto. Vidimo da je broj prestupnika mladih od 18 godina u padu sa 110 godišnje na oko 65 prestupnika, posle otvaranja Centra, dok za starije od 18 godina regeneracija nije imala efekta.

U kontekstu hipoteze u istraživanju, naša pretpostavka je da je otvaranje Centra imalo pozitivan efekat na uključivanje mlade generacije u različite programe i aktivnosti u ovom prostoru. Budući da ne postoje sociološka istraživanja (ankete i sl.) koja bi potvrdila pretpostavku, ograničićemo se na prikaz i komentar nekoliko drugih primera, kod kojih je takođe evidentirana povezanost sa smanjenjem različitih formi kriminaliteta i devijantnog ponašanja.

¹⁵ <http://www.ijs.si/slo/ljubljana/map.html>, 12. 2. 2009.

¹⁶ Podaci o cenama i oprezivanju zemljišta sa sajta <http://www.apolon.si/nepremicnine/htm>, 12. 2. 2009.

¹⁷ http://www.artfactories.net/uk.article.php?id_article=40, 16. 2. 2009.

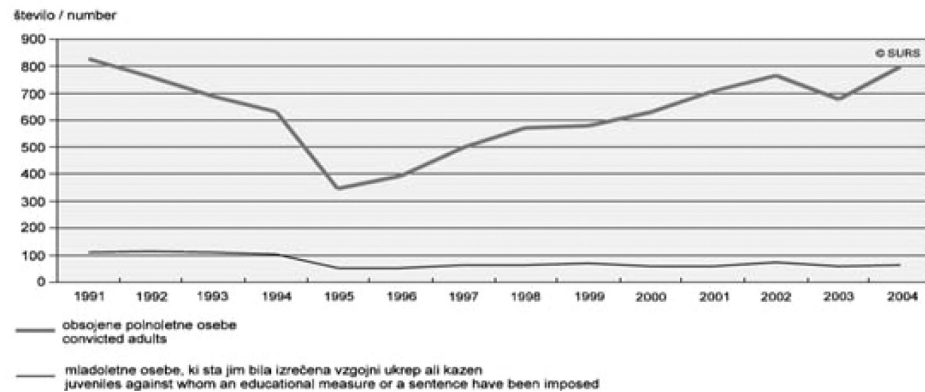
¹⁸ <http://www.stat.si/doc/statinf/13-SI-046-0501.pdf>, 20. 1. 2009. Statistični Ured Republike Slovenije, Kriminaliteta. št/No 219, 2005.

Grafikon 1.

Pregled počinjenih prekršaja od strane punoletnih i maloletnih osoba u Ljubljani, od 1991. do sredine 2004. godine¹⁹

Chart 1: Convicted adults and juveniles against whom an educational measure or a sentence have been imposed, Ljubljana, 1991-2004

Primer Metelkove, dakle, ukazuje da prenamena napuštenih industrijskih kompleksa potencijalno postaje jedan od mogućih načina za realizaciju projekata inkluzije društvenih grupa, jer su neki od važnih preduslova za ovakav razvoj ispunjeni: istorijski kontinuitet, jedinstvo sa okruženjem, sloboda kreativnosti, neautoritarna klima, organizovanje mesta i mogućnost brze realizacije projekta.

1.3. Cilj rada i pristup "problemu" / strategija istraživanja

Imajući na umu prethodno razmatran primer iz prakse i teoriju, nastojaćemo da pokažemo (posmatrajući još dva uspešna primera sa merljivim rezultatima u praksi), da regeneracija industrijskog nasleđa može da bude dobar odgovor na potrebe inkluzije marginalizovanih grupa u lokalnoj zajednici. Takođe, nastojimo da ukažemo i da odgovarajuća prenamena napuštenih industrijskih kompleksa odgovara principima održivog razvoja (ekonomski i socijalno), u smislu sigurnosti, kontinuiteta mesta, diverzifikacije i brze realizacije. Da bi bolje shvatili značaj koncepta održivih konstrukcija prilikom regeneracije industrijskih objekata, analiziraćemo konkretne slučajeve:

1. *Case study "Sargfabrik" – Beč, Austrija.* Ovaj primer razmotrićemo radi uvida u način tretiranja problema socijalizacije urbanom regeneracijom, u relativno uređenoj državi, gde je stabilan sistem vrednosti uspostavljen duže vreme, kao i odnos pojedinca prema lokalnoj zajednici.

¹⁹ Isto kao prethodno.

2. *Case study "Refinerija špiritusa" – Zrenjanin, Vojvodina.* Primer razmatramo radi uvida u još nerealizovane potencijale i projekat inkluzije stanovništva u okviru napuštenog fabričkog kompleksa za proizvodnju alkohola, u Srbiji, zemlji koja još uvek prolazi kroz proces tranzicije.

Da bi se izmerilo koliko je svaki od slučajeva uspešan ili neuspešan po pitanju eksternih efekata od značaja za jačanje socijalnih veza u lokalnoj zajednici, na oba slučaja primenićemo sledeće reprezentativne osobine / kriterijume:

1. Brzina realizacije projekta – vremenski period od trenutka pokretanja inicijative do trenutka kada projekat počinje da funkcioniše.
2. Stopa smanjenja kriminala u lokalnom okruženju po pokretanju projekta urbo-reciklaže.
3. Broj uključenih osoba sa posebnim potrebama na projektima urboreciklaže, kao i kvalitet pristupa i usluga prema ovoj korisničkoj grupi (ovo se odnosi na projekte socijalizacije radnom terapijom, na kvalitet fizičkog pristupa, dostupnost pisane građe u alternativnim formatima).
4. Broj angažovanih članova lokalne zajednice koji nisu radno sposobni, penzioneri (broj članova koji se uključio u projekat radi struktuiranja slobodnog vremena), kao i njihovog daljeg obrazovanja u cilju uključivanja u tokove u lokalnoj zajednici.
5. Institucionalni okvir i praksa u funkciji socijalizacije marginalnih grupa.

Za oba case study-a iznećemo podatke prema sledećem modelu: daćemo kratak opis lokaliteta, vlasničkog statusa, namene i stanja objekta, navešćemo zatim šta je bio cilj reciklaže, ko ga je inicirao, koji su bili akteri (uključene grupe), zatim efekti (ekonomski, socijalni, kulturni...). Dalje ćemo, u zaključnom razmatranju, izneti i osnovne poente, dobre ucinke i eventualne negativne posledice projekta.

2. Studije slučajeva

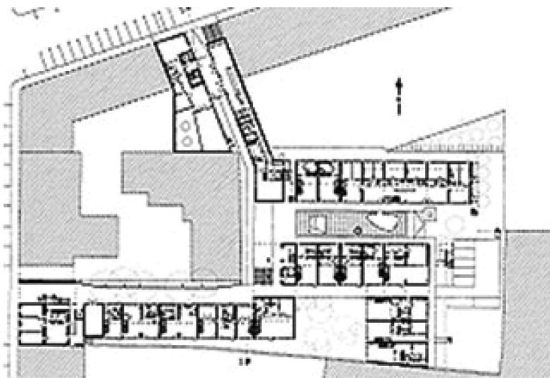
2.1. *Case study "Sargfabrik" – Beč, Austrija*

Nekadašnja fabrika pogrebne opreme "Sargfabrik" počela je da radi 1895. godine, kada je podignuta po zamisli arhitekta Bokhorna, a prestaje sa radom 1967. godine.²⁰ Od osnivanja Agencije za rekonstrukciju grada Beča 1984. godine, razmišljalo se o reciklaži ove fabrike, da bi se 1987. preduzeli koraci za nužne imovinsko-pravne transakcije u cilju ostvarenja ovog projekta.

²⁰ Podaci o fabrici preuzeti sa sajta http://www.wien.at/geschichte_sargfabrik_julius_maschner, 8. 2. 2009.

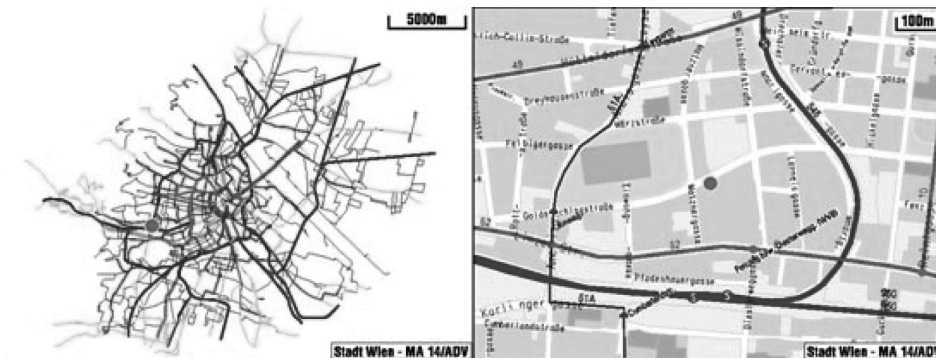
Slike 10. i 11.

Sargfabrik – izgled atrijuma i osnova rekonstruisane fabrike

Slike 12. i 13.

Položaj kompleksa Sargfabrik u gradu Beču

Godine 1993., projektu regeneracije fabrike priključila se i grupa arhitekata pod nazivom BKK-2 (Elmar Danner, Verena Eder, Igor Knežević, Judith Muscel i Claus Romberg). Konačno, 1996. godine, država je otkupila od privatnih lica zemljište i objekte bruto površine 12.294 m², sa ciljem da napravi socio-kulturni projekat državnih razmera (Osterreichs Wohnkultur Wirklichkeit).

Predviđeno je da se u reciklirani prostor fabrike useli oko 100 ljudi različite profesionalne orijentacije, starosne strukture, pola i nacionalne pripadnosti. Ideja je bila i da se ovim građanima subvencionišu troškovi stanovanja (800 € mesečno po domaćinstvu), ali da zauzvrat oni aktivno učestvuju u prihvatanju marginalizovanih članova lokalne zajednice na stanovanje – osoba sa posebnim potrebama i ostarelih. Na ovaj način svi bi trebalo aktivno da učestvuju u životu lokalne zajednice. Cilj je projekta takođe je da se edukuje stanovništvo, kao i da se razvije osećaj za toleranciju među različitim socijalnim grupama u okruženju.

Rekonstruisani fabrički kompleks konačno je useljen 2000. godine i danas broji 120 stanovnika starosti od 2 meseca do 95 godina starosti (75 ljudi su u dobi od 18 do 75 godina).²¹

Slika 14.
Stanovnici kompleksa Sargfabrik

Ekonomski efekti regeneracije

Za ovaj poduhvat država Austrija izdvojila je 19.000.000 €. Većina starih objekata je srušena i građeni su novi. Strukturu investicije uglavnom čine ulaganja države (65% novca), dok je lokalna vlast dotirala ostalih 35%. Ne uzimajući u obzir vreme za razvoj početne ideje, brzina realizacije projekta jeste 4 godine (1996 – 2000.), a od datuma pokretanja inicijative – 13 godina.

Kretanje stope kriminala u neposrednom okruženju nakon regeneracije kompleksa

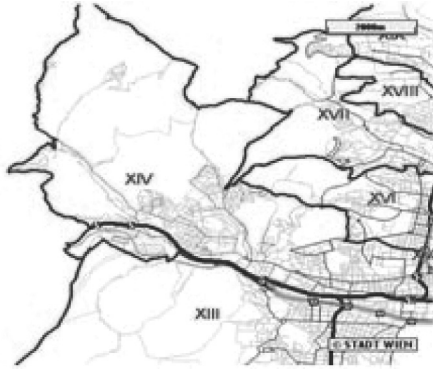
Kompleks Sargfabrik nalazi se u ulici Goldschlagstrasse 169, u zapadnom delu Beča, u naselju Pencing, koje je predstavljeno u Statističkom gradskom zavodu kao statistički krug 14²².

---

²¹ Na osnovu razgovora sa jednim od autora projekta, arh. Elmarom Dannerom u Beču, 1. novembra 2004. godine i na osnovu podataka sa sajta <http://www.sargfabrik.at>, 10. 2. 2009.

²² http://www.statistikwien.at/nachBezirken/Bezirk_14.htm, 11. 2. 2009.

Slika 15.
Beč – Statistički krug 14

Prema podacima Bečkog zavoda za statistiku, stopa kriminala mladih prestupnika u naseljima izražena je u dve starosne kategorije:

- Jugendgerichtsgesetz – prestupnici od 18 do 21 godine starosti
- Juveniles – prestupnici od 14 do 18 godina starosti – ciljna grupa na čije se ponašanje može uticati projektom urboreciklaže²³

Prema ovim podacima, u naselju Pencing merena su prestupništva od 2001. do 2003. godine,²⁴ i to nakon što je realizovana reciklaža napuštenog kompleksa Sargfabrik:

Tabela 1.
Broj ukupnih prestupništva u naselju Pencing (Penzing)²⁵

	2001	%	2002	%	2003	%	Trend (promena 2002–2003 %)
ukupno	19,8	100	20,62	100	22,39	100	+8,8
14 do 18 god.	2,18	11,0	2,15	10,5	2,58	11,5	+19,7
18 do 21 god.	2,53	12,7	2,601	12,6	2,87	12,8	+10,5

²³ Ovakvu starosnu podelu prestupnika napravila je statističar Karin Bruckmuller iz Gradskog zavoda za statistiku.

²⁴ Karin Bruckmuller: Der Sichenherheitbericht, 2003 (Kriminalitatsbericht 2003, p. A6) iz studije Juvenile justice of Austria. Sa sajta http://www.statistikwien.at/nachBezirken/Bezirk_14.htm, 12. 2. 2009.

²⁵ Isto kao prethodno, str. 122.

S obzirom da se u ova prestupništva ubrajaju različiti prekršaji i prestupi, za pravu sliku događanja u lokalnoj zajednici bolje je uzeti posebne kategorije prestupa, bliske maloletnicima od 14 do 18 godina (Juveniles):

Tabela 2.
Maloletnički prestupi u vezi sa narkomanijom

	2001	%	2002	%	2003	%	Trend (promena 2002–2003 %)
ukupno	21,802	100	21,647	100	21,401	100	-1,0
14 do 18 god.	1,772	8,4	1,615	7,5	1,451	6,8	-10,2
18 do 21 god.	5,858	27,8	6,169	28,5	5,747	26,8	-6,8

Iz ovoga se može izvesti zaključak da je u naselju Pencing u prve tri godine nakon realizacije projekta urboreciklaže blago opala stopa kriminala, ne računajući saobraćajne prekršaje i teža prestupništva. Da bi opravdali tvrdnju da postoji veza između aktivnosti urboreciklaže i smanjenja stope kriminala, navešćemo činjenicu da se mladi svakodnevno okupljaju u rekonstruisanim prostorima Sargfabrik, sa ciljem druženja, edukacije, zabave i aktivnog uključivanja u dešavanja i odlučivanje u vezi sa lokalnom zajednicom.

Slika 16.
Sargfabrik – koncertna sala

Slika 17.
Sargfabrik – dečiji vrtić

Tretman osoba sa dodatnim potrebama

O osobama sa dodatnim potrebama, kao što je već rečeno, posebno se vodilo računa prilikom rekonstrukcije kompleksa Sargfabrik. Prilagodavanje projekta licima sa posebnim potrebama može se kategorisati u dva glavna područja:

- fizički pristup zgradama, čitaonici, policama sa knjigama (preko sistema liftova i rampi u nagibu, automatska vrata...)
- “virtuelni pristup” – osobama koje nisu u mogućnosti da dođu u objekte Sargfabrik, u vidu kućnih poseta stanovnika – volontera, kao i digitalni pristup informacijama i aktivnostima ovog centra.

Slike 18. i 19.

Rampe u nagibu za paraplegičare na ulazu u Sargfabrik

Institucionalni okvir i praksa

Sargfabrik svoje aktivnosti usklađuje sa aktivnostima gradskog ogranka lokalne Agende 21.²⁶ Ovaj ogranak bavi se uključivanjem pripadnika marginalizovanih socijalnih grupa u život socijalne zajednice. Da bi se stekao uvid u aktivnosti ovog tipa na lokaciji, korisno je pogledati i tabelu statističkih podataka organizacija u Beču koje imaju slične aktivnosti.

Na spisku aktivnosti Sargfabrik nalazi se i radionica za razvijanje fine motorike kod dece koja su ometena u razvoju kao i razvijanje motorike odraslih kroz ples (Schwerpunkt Rhythmik).

---

²⁶ Agenda 21 iznosi stavove o unapređenju razvoja gradova uz korišćenje kulturnog nasleđa u cilju jačanja socijalne svesti stanovnika. (B. 7. 20), “Promoting Sustainable Human Settlement Development”. U Gligorijević, Ž. (1998): *Urboreciklaža (metod i primena u urbanističkom planiranju)*, Beograd : Arhitektonski fakultet (magistarska teza).

Tabela 3.
Agenda Veranstaltungen (dogadanja na lokaciji) 2004²⁷

Tip događanja	Broj sastajanja godišnje	Broj osoba uključenih u projekat	Broj učesnika ženskog pola	Starosno doba učesnika	Dužina trajanja projekta (u mesecima)
Agenda "Kostnixladen"	1	18	55%	30–40 godina	18
Grupa "Kultur"	2	53	56%	30–50 godina	15
Projekat "Aral"	6	96	53%	30–45 godina	11
Projekat "Gracl Augustinplatz"	6	46	40%	30–50 godina	54
Projekat "verkehrsraum"	2	101	45%	30–50 godina	17
Projekat "Diversity"	2	10	43%	30–50 godina	9
Grupa "Stadtteiltheater wien sieben"		20	80%	40–50 godina	6
Projekat pripreme učenika "Shulvorplatz Kandlgasse"	4	30	50%	13–17 godina	12
Multikulturni projekat "Mit mission 7"	3	77	50%	13–14 godina	25
Susedski forum "Shulvorplatz Kandlgasse"	1	60	–	30–50 godina	60
Agenda – forum "15. April"	1	60–70	50%	30–50 godina	60–70

Tretman penzionera i ostalih članova lokalne zajednice koji nisu radno sposobni

U naselju Pencing ima 12 penzionerskih klubova,²⁸ a jedan od 4 kluba, koji se nalaze u ulici Linzerstrasse, deo je revitalizovane fabrike koji se pruža sa druge strane bloka. Klub broji dvadesetak članova i ima razne aktivnosti: druženje sa mlađim stanarima (što je veoma važno), putovanja, radna terapija.

²⁷ http://www.statistik-wu.wien.at/statistischer_teil/Dokumentation_von_veranstaltungs_Typen_und_TeilnehmerInnen, 10. 2. 2009.

²⁸ <http://www.wien.gv.at/ma12/penzionisten/adressen.htm#14>, 20. 2. 2009.

Slika 20.
Sala za seminare koju upotrebljavaju penzioneri

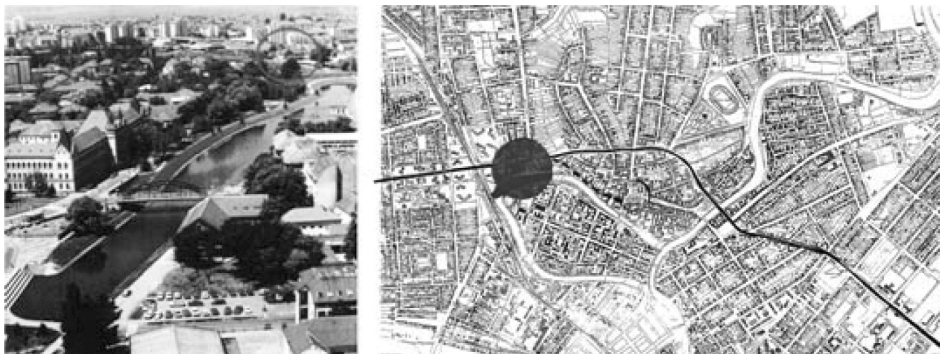
Negativni efekti projekta

Oportunitetni troškovi i ulaganja, jesu, međutim, ono u čemu privatan sektor vidi negativne efekte, usporedivši regeneraciju kompleksa sa novom izgradnjom na lokaciji, prema postojećem Regulacionom planu. U slučaju rušenja i izgradnje novih objekata na lokaciji, investicija bi se vratila u roku od 6,5 godina, a u slučaju regeneracije moguće je povratiti investiciju tek za dupli vremenski period, odnosno 14 godina.

2.2. Case study "Rafinerija špiritusa" – Zrenjanin, Vojvodina

Fabriku i rafineriju špiritusa u Zrenjaninu osnovao je austrijski industrijalac Alojz Švrtlih, 1899. godine. Ovo postrojenje prestaje sa radom 1999. godine, od kada je kompleks napušten.

Slike 21. i 22.
Položaj lokacije u odnosu na centar grada

Lokacija se nalazi u zapadnom delu grada, gde jednim delom izlazi na obalu bivšeg meandra Begeja ("Jezero II"). Parcela od 3822 m², kao i postojeći objekat od 1023 m² predviđeni su da se recikliraju za vrednost početne investicije od 600.000 €. Na parceli postoje 3 telefonska priključka, vodovodna, kanalizaciona i elektroenergetska mreža, kao i više izvora ulične rasvete. Na području nema toplovodne infrastrukture.

Pošto su potrebe za prostorima namenjenim najpre kulturnoj off-sceni u gradu evidentne, 2001. godine grupa studenata počela je da deluje u ovoj fabrici i pokrenula inicijativu za reciklažu ovog kompleksa.²⁹

Slika 23.

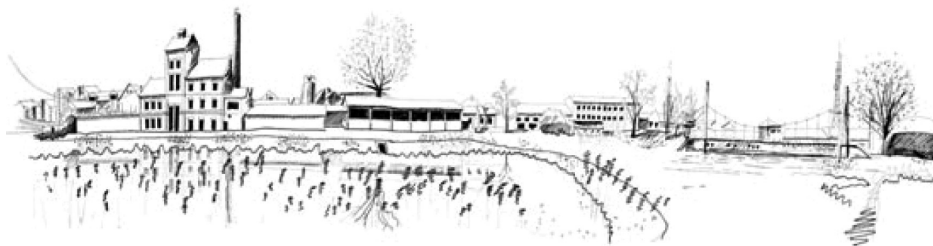
Kadrovi propagandnog filma "Spiritus At Heaven's Gate" u Špiritani

Istovremeno, na aktivnostima reciklaže ove fabrike počinje da deluje i organizacija Flexible Art Network, koja okuplja 30 članova, mahom studenata. Pod pritiskom javnosti, 2004. godine formira se inicijativa za urboreciklažu rafinerije. U Regionalnom zavodu za zaštitu spomenika, urađen je predmer i predračun radova.

Slika 24.

Panoramska skica Rafinerije špiritusa

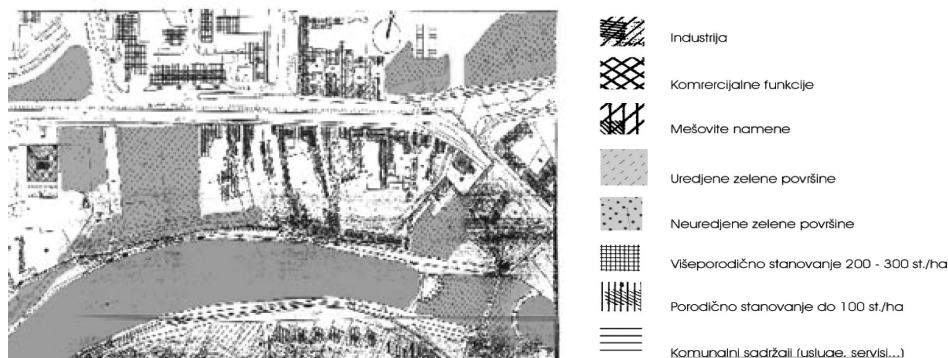

²⁹ "Januarska grupa" je grupa studenata koja je pokrenula inicijativu urboreciklaže, snimanjem propagandnog filma pod nazivom "Spiritus At Heaven's Gate". Grupa je počela da se okuplja od februara 2001. godine, a do sada se predstavljala na više skupova u zemlji i inostranstvu.

Prema zamislima arhitekata – autora, u kompleksu su predviđene sledeće aktivnosti: bioskop na otvorenom – 3822 m², atelje za grnčariju – 99 m², biblioteka i internet centar, kamerni pozorišni teatar/bioskop – 108 m², muzej nauke i tehnike – 166 m², prodajni centar za slike i grnčariju – 150 m², sala za predavanja – 100 m², kancelarije za administraciju – 99 m² i kafe u lagumu – 140 m².

Kompleks rafinerije špiritusa u trenutnom je posedu Zrenjaninske pivare, a jedini pravni naslednik nakon denacionalizacije jeste jedan od potomaka osnivača, dr Laslo Švirtlih. U okruženju ne postoji slična ponuda aktivnosti za lokalnu zajednicu, što se može potvrditi i postojećom namenom površina:

Slika 25.
Postojeća namena površina

Procentualna zastupljenost aktivnosti na lokaciji je sledeća: stanovanje 65%, trgovina 20%, proizvodne i servisne usluge i slično 15%.

Ekonomski efekti regeneracije kompleksa

Predviđena početna investicija (kupovina i rekonstrukcija kompleksa, priključci na mrežu) iznosi 1.486.198 €. Godišnji prihodi, pri organizovanju Centra za alternativnu kulturu kreću se oko 60.000 €, što nije značajna ekonomska korist za zajednicu, ako uzmemo u obzir činjenicu da se u slučaju izgradnje novih objekata prema Planu³⁰, period vraćanja investicije duplo skraćuje (16 godina).

³⁰ Regulatorni plan Ulice brigadira Ristića, Direkcija za izgradnju i uređenje grada Zrenjanina, Sl. 13/02.

Kretanje stope kriminala u neposrednom okruženju

Predmetna lokacija nalazi se na prostoru teritorijalne jedinice – Mesne zajednice “Žarko Zrenjanin”. Ona broji oko 5200 stanovnika, a etnička diverzifikacija među stanovništvom je veoma zastupljena: Srbi 74,82%, Mađari 10,76%, Rumuni 2%, Slovaci 2%, Romi 2% i ostali 8,42%.

Korisnici svih kategorija socijalne pomoći na ovoj lokaciji prikazani su u sledećoj tabeli:

Tabela 4.³¹

Godina	Broj korisnika soc. pomoći na lokaciji	Trend/bazni indeks 100 za 2000. godinu
2002.	368	132,12
2003.	358	128,28
2004.	452	162,07

Na teritoriji mesne zajednice 2004. godine evidentirano je dvadesetoro dece sa premećajem u ponašanju.³² Za 5 godina nakon realizacije projekta, sa pretpostavkom da trend bude kao u prethodna dva navedena slučaja (Metelkova i Sargfabrik), za oko 8% opala bi stopa kriminala kod maloletnika. Na osnovu ovoga, pretpostavlja se da bi se ovaj broj maloletnih delinkvenata uključio u aktivnosti Rafinerije špiritusa, a to je samo dvoje problematičnih maloletnih delinkvenata od ukupno dvadesetoro.

Slike 26., 27. i 28.

Neke od aktivnosti koje su predviđene u prostoru Špiritane

³¹ Sajt <http://www.zrenjanin.org/StrategijaOdrzivogRazvojaOpstineZrenjanin.pdf>, 12. 12. 2008.

³² Iz razgovora sa Branislavom Korovljevim, dipl. psihologom iz Centra za socijalni rad u Zrenjaninu, 2007. godine.

U prostorima fabrike za maloletne projektom su predviđene škole crtanja, slikanja, plesa, glume kao i angažman dece u vidu kućnih poseta nepokretnim osobama sa dodatnim potrebama.³³

Tretman penzionera i ostalih članova lokalne zajednice koji nisu radno sposobni

Centar za socijalni rad opštine Zrenjanin pokrenuo je ovde projekat u vidu edukacije i korišćenja raznih programskih paketa za računare od strane dece na porodičnom smeštaju, što se pokazalo kao veoma uspešan vid socijalizacije i ulaganja u aktivnosti lokalne zajednice.³⁴

Svaka mesna zajednica u gradu, kao organizaciona jedinica, ima i pripadajući penzionerski klub. Klub penzionera Mesne zajednice "Žarko Zrenjanin" broji 112 članova.³⁵ U prethodnoj studiji slučaja (Sargfabrik), samo se 10% penzionera opredelilo da provodi vreme u prostorima kompleksa družeći se sa mladima. Tako je i u slučaju Špiritane pretpostavka da će se inicijativi za urboreciklažu fabrike odazvati najviše 12 penzionera sa posmatranog područja, koji bi bili korisnici ovakvog programa.

Slika 29.
Hor penzionera u Zrenjaninu "Sunčana jesen"³⁶

Tretman osoba sa dodatnim potrebama

Zahvaljujući kampanji britanske organizacije OXFAM i organizacije invalida Zrenjanina, na lokaciji Špiritane oboreni su ivičnjaci i označene trase po kojima mogu nesmetano da se kreću osobe sa invaliditetom, na prometnijim raskrsnicama postavljene su semafori sa zvučnom signalizacijom za slepe.

---

³³ Ovo je naročito indikativno, ako se zna da se tačno preko puta Fabrike špiritusa nalazi udruženje gluvih i slepih osoba.

³⁴ Sa sajta <http://www.csr-zrenjanin.org>, 2. 11. 2008.

³⁵ Iz razgovora sa organizatorom Penzionerskog kluba, penzionerom Savkom Veselinović, u Zrenjaninu 24. 12. 2005.

³⁶ <http://www.nsdnevnik.com>, 2. 11. 2008.

Projektom revitalizacije socijalnog okruženja Špiritane, obuhvaćen je i besplatan pristup knjigama, CD-ima, video kasetama, pristup internetu (za sada, ovakav pilot-projekat je zaživeo samo u opštini Prijepolje, a podpomažu ga OSI Budimpešta, CIDA i Savez Opštine Prijepolje).³⁷ Ovo podrazumeva između ostalog: adekvatan fizički pristup zgradama u vidu liftova i rampi, i odgovarajući intelektualni pristup (dostupnost građe alternativnih formata, prilagođenih posebnih programa na glasovni unos podataka, tonski snimljena građa, programi za transkripciju Brajovog pisma...).

Institucionalni okvir i praksa

Na kraju, kratko razmatramo opšte uslove za implementaciju socijalno održive urboreciklaže u Srbiji, kroz postojeće institucije. Praksa pri realizaciji projekata koji su od značaja za marginalizovane socijalne grupe podrazumeva podelu na sledeće timove:³⁸ tim za materijalno obezbeđenje porodice, tim za zaštitu ostarelih lica, tim za zaštitu dece iz porodica sa poremećenim porodičnim odnosima, tim za decu bez roditeljskog staranja i tim za zaštitu dece sa poremećajima u ponašanju.

Svi navedeni timovi funkcionišu na nivou Opštine, a ne na razini lokalne (mesne) zajednice, pa se često dešava da radnici Centra za socijalni rad nisu upućeni u odnose među grupama u lokalnoj zajednici, niti Centar ima dovoljno razvijenu saradnju sa lokalnim interesnim grupama.

Efekti regeneracije kompleksa – mogućnosti i ograničenja

Ekonomski potencijal u navedenom case study-u pruža se u vidu potrebe investitora za zaposlenjem manjeg broja ljudi iz lokalne zajednice, a ograničenja su teže premostiva zbog nerešenih svojinskih pitanja i slabih platežnih sposobnosti lokalne zajednice.

3. Komparacija studija slučajeva

Da bismo napravili odgovarajuću selekciju kriterijuma za poređenje socijalne opravdanosti urboreciklaže, prvo ćemo videti koje su osobine, odnosno kriterijumi uticali na odluke lokalnih zajednica da se opredele za projekte (programe) koje smo istražili:

- *Case Study Sargfabrik*: kratka realizacija projekta, uspešno integrisanje svih starosnih grupa.

³⁷ Sa sajta <http://www.biblioteke.org.yu/prijepolje/index.htm>, 23. 12. 2008.

³⁸ http://www.csr-zrenjanin.org/CSR_zrenjanin/content.htm, 23. 12. 2008.

- *Case Study Špiritana*: potencijalno uspešna socijalizacija nezaposlenog stanovništva, aktivno učenje preko interneta.

Uporedna tabela slučajeva, prema kriterijumima koji opredeljuju održivu urbanu regeneraciju, organizovana je na sledeći način:

Tabela 7.

Kriterijum/Case Study	Sargfabrik	Špiritana
Brzina realizacije projekta	4 godine	Još nije realizovan
Integracija mladih i starih	+	-
Povezanost sistema socijalne pomoći sa interesnim grupama u zaj.	+	-
Smanjenje stope kriminala u lokalnoj zajednici	+	+
Odsustvo fizičkih barijera za lica sa posebnim potrebama	+	-
Socijalizacija i zapošljavanje nezaposlenog stanovništva	-	+
Zastupljenost stanovništva koje nije radno sposobno (deca, invalidi, penzioneri)	+	-
Pristup sredstvima za učenje (alternativni programi, biblioteke i int.)	+	+
Pristup različitim novčanim fondovima lokalnom stanovništvu	+	-
Zastupljenost lokalne zajednice u tokovima odlučivanja	+	-
Specifična rešenja problema za datu lokalnu zajednicu (lokalni karakter)	+	+
Pristupačnost različitim tipovima usluga	-	+
Mogućnost prilagodjavanja projekta novim prilikama (reciklaža posle reciklaže)	-	+
Poštovanje (očuvanost) genius loci	+	+
Orijentacioni broj učesnika u projektu	120	50

4. Zaključno razmatranje

Osvrćući se na naše početne pretpostavke o socijalno održivoj obnovi i prenameni napuštenih industrijskih kompleksa, iz analize case study-a možemo zaključiti da je brzina realizacije projekta obnove industrijskog nasleđa ujedno i merilo njegove uspešnosti, jer se u suprotnom, usled nerešenih socijalnih pitanja, prilike brzo menjaju u negativnom smeru. Takođe, realizacija projekta regeneracije uspešna je samo ako su dobro povezane interesne grupe u lokalnoj sredini i ako one imaju više zajedničkih ciljeva (interesa).

Istraživanjem smo utvrdili da se u projekte urbane regeneracije uključuju sa manje uspeha osobe sa problemima u porodici, a sa mnogo više uspeha siromašni, stariji i nezaposleni (čiji problemi leže u spoljnom faktoru – neprihvatanju od strane lokalne zajednice). S tim u vezi, projekat obnove industrijskog nasleđa socijalno je

održiv ako uspeva da reši pitanja nezaposlenosti, obrazovanja i aktivnog participiranja lokalnog stanovništva u društvenom životu zajednice.

Da bi se uspešno socijalizovale sve društvene grupe pri obnovi industrijskog nasleđa, podrazumeva se, zaključujemo, i potpuno očuvan genius loci (identitet mesta), a naročito zaštita i revitalizacija arhitektonskih vizura – repera (kranskih, mostovskih konstrukcija, dimnjaka i.t.d.). Međutim, za uspešan recept istovremeno je potrebno uvažavanje novih kulturnih faktora.

Najbolja dugoročna garancija za kvalitetnu obnovu zajednice pri regeneraciji napuštenih i devastiranih lokacija, obezbeđuje se mogućnošću za reciklažu nakon reciklaže, to jest prilagodjavanju projekta novonastalim društvenim i ekonomskim okolnostima.

Velika složenost i međuzavisnost socijalnih faktora utiče na jaku konkurenciju redosleda rešavanja problema, pa se treba utvrditi hijerarhija njihove važnosti za zajednicu. Zato je najbolje rešavati najviše dva problema istovremeno, nadajući se da su baš oni za datu lokaciju prioritetni, što će pokazati sud vremena.

Literatura

1. AGENDA 21 (1992). *Promoting Sustainable Human Settlement Development, Chapter 7*. Rio de Janeiro: UN Conference on Environment & Development.
  2. Alfrey, J., Putnam, T. (1992). *The Industrial Heritage: Managing Resources and Uses (Heritage: Care – Preservation – Management)*. New York: Taylor & Francis Books.
  3. Al-Zubaidi Layla: *Urban anthropology* <http://www.indiana.edu/~cwanthro/URBAN.htm>.
  4. Berne, E. (1957). *Transactional Analysis In Psychotherapy*. New York: Grove Press, Inc.
  5. BROWN AGENDA (2002). *UN Habitat debate*. California.
  6. Bruckmuller, K: (2003). *Der Sichenberberbericht, 2003 (Kriminalitätsbericht 2003, p. 46)*, iz studije statistike “Juvenile justice of Austria”.
  7. Čaldarović, O., (1985). *Urbana sociologija – socijalna teorija i urbano pitanje*. Zagreb: Globus.
  8. Čaldarović, O. i Šarinić, J. (2009). Prvi znaci gentifikacije? Urbana regeneracija u tranzicijskom društvu: slučaj Hrvatske. *Sociologija i prostor*, 46 (3/4).
  9. Gidens, A. (2003). *Sociologija*. Beograd: Ekonomski fakultet.
  10. Gligorijević, Ž. (1998). *Urboreciklaža (metod i primena u urbanističkom planiranju)*. Beograd: Arhitektonski fakultet (magistarska teza).
  11. Hannerz, U. (1980). *Exploring the City: Inquiries Towards the Urban Anthropology*. New York: Columbia University Press.
  12. Irwing, A. (2002). Cities: An Anthropological perspective, *Anthropology Matters Journal*, 6(1).
  13. Kemper, Robert V. (2006). *Encyclopedia of Anthropology*. London: SAGE Publications.
  14. Lynch, K. *A Theory of Good City Form*, (Cambridge: The MIT Press, 1981), p. 131.
- U Đokić, V. (2004): *Urbana morfologija (grad i gradski trg)*, Beograd: Arhitektonski fakultet.

15. Mead, G. H. (2003). *Svijest, osoba i društvo*. Zagreb: Jesenski & Turk.
16. Petovar, K. (2003). *Naši gradovi između države i građanina (Urbana sociologija)*. Beograd: Geografski fakultet.
17. Pušić, Lj. (2001). *Održivi grad (ka jednoj sociologiji okruženja)*. Beograd: Srboštampa.
18. R. R. Stren, R. White, J. Witney (1992). *Sustainable cities: urbanization and environment in international perspective*. Boulder: Westview Press.
19. Rosenbaum, D. (1993). *Sustainable Strategies*. Boulder: Solar Today.
20. Stiglitz, Joseph E. (2004). *Ekonomija javnog sektora*. Beograd: Ekonomski fakultet.
21. http://www.wien.at/geschichte_sargfabrik_julius_maschner.
22. <http://www.sargfabrik.at>.
23. http://www.statistikwien.at/nachBezirken/Bezirk_14.htm.
24. http://www.statistikwu.wien.at/statistischer_teil/Dokumentation_von_veranstaltungen_Typen_und_Teilnehmern.
25. <http://www.wien.gv.at/ma12/penzionisten/adressen.htm#14>.
26. <http://www.zrenjanin.org/StrategijaOdrzivogRazvojaOpstineZrenjanin.pdf>.
27. <http://www.csr-zrenjanin.org>.
28. <http://www.nsdnevnik.com>.
29. <http://www.biblioteke.org.yu/prijepolje/index.htm>.
30. http://www.audit-kommission.gov.uk/publications/lfait_libraries.eshml.
31. http://www.csr-zrenjanin.org/CSR_zrenjanin/content.htm.

Vladimir Mihajlov

Faculty of Architecture, University of Belgrade

Department of Urban Studies

mihajlovladimir@yahoo.com

vladimir.mihajlov@arh.bg.ac.rs

Industrial heritage renewal – social motives and effects

Abstract

Urban construction projects always have a political, economic or social meaning. The last one leaves the deepest marks in the city tissue – people's immediate surroundings. This text is primarily trying to answer the following question: how can urban renewal solve social problems in a community? The research focuses on connections and interdependence between activities of urban renewal and advanced safety in the social environment. Using the theoretical-methodological approach of urban anthropology and two comparative case studies, this paper analyses the potential of deserted and devastated industrial complexes which can work in favour of the inclusion of marginalized actors into the community life. If these are mostly civil actors (citizens, various social groups, not only those with authority and power), town space is then differently determined. The goal of the research is to point to some good examples and prove that the industrial heritage renewal is compatible with the principles of economic and social sustainable development; the new substance and purpose of facilities follow the needs of actors and their right to the city.

Key words: urban renewal, effects on social development, urban anthropology, inclusion, safety.

Received in March 2009-09-23

Accepted in July 2009